

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ

Леонов Дмитро,
к. е. н., доцент,
ДВНЗ «Київський
національний
економічний
університет імені
Вадима Гетьмана»

ФІНАНСОВІ ІНСТИТУТИ

Протягом багатьох століть людство намагалося подолати проблеми, пов'язані із забезпеченням добробуту індивідуумів, які досягли похилого віку, коли самостійна здатність вирішити подібні завдання знижується або втрачається зовсім. Поява та розвиток держави об'єктивно змінили підходи до цих питань, адже саме на державу покладаються найбільші сподівання та завдання у забезпеченні життєдіяльності людей похилого віку. Проте є численні випадки, коли держава з цілого ряду об'єктивних та суб'єктивних причин не змогла забезпечити своїх громадян у старості, спричинили пошуки гідних альтернатив державному пенсійному забезпеченню.

Особливої актуальності вказана проблематика набуває в періоди трансформації економічних систем, коли можливості держави у сфері пенсійного забезпечення об'єктивно знижуються і часто не відповідають встановленим критеріям соціальної політики. Подібна ситуація характерна нині для України, що ще раз поставило питання про розбудову альтернативних до державного соціального страхування систем пенсійного забезпечення. Втім, будь-яке реформування пенсійного забезпечення повинне, в першу чергу, базуватися на врахуванні численних теоретичних концепцій, які еволюціонували у відповідь на вимоги часу, але не втратили своєї актуальності і донині.

Сучасна теорія недержавного пенсійного забезпечення є відносно молодим напрямом фінансової науки в порівнянні з іншими, разом з тим, вона містить цілу низку визначних робіт, які отримали загальносвітове визнання – зокрема, це праці Г. Беккера, Дж. Бьюкенена, П. Самуельсона, К. Вікселя, Ф. Найта, Ф. Модільяні, С. Кузнеця, Дж. Дьюзенбері, Т. Брауна, Дж. Тобіна та ін. Однак слід розуміти, що складна економічна та правова природа пенсійного забезпечення робить необхідним аналіз широкого кола питань, які досліджувалися багатьма науковцями, навіть тих, що на перший погляд не містять прямих посилань на недержавне пенсійне забезпечення та інститути, що його здійснюють. Зауважимо, що саме у цій площині і проявляється значення робіт вказаних науковців, їх всеосяжний характер.

Слід визнати, що у вітчизняній фінансовій науці теоретичні проблеми виникнення недержавних пенсійних фондів розкриті недостатньо, фактично більшість авторів обмежується спрощеними підходами, які акцентують увагу

або на аналізові можливостей держави за певних умов реалізовувати свою соціальну функцію, або на діяльності фінансових інститутів, які надають фінансові послуги з недержавного пенсійного забезпечення в Україні. Проте, на наш погляд, об'єктивна дуальність питання існування кількох альтернатив пенсійного забезпечення вимагають комплексного аналізу теоретичних проблем.

Вказані фактори і визначають актуальність теми дослідження та її мету, яка полягає у детермінації теоретичних основ виникнення та функціонування недержавних пенсійних фондів.

На нашу думку, саме виходячи із «мозаїчності» проблем пенсійного забезпечення, першочергово необхідно приділити увагу теорії «публічних товарів» Дж. Бьюкенена, яка спрямована на дослідження проблематики виробництва товарів (надання послуг); каналам, якими вони розподіляються, та ролі в цьому процесі держави та інших економічних агентів¹. Зазначимо, що ранні погляди на цю проблему були висловлені П. Самуельсоном, який запропонував розділити всі товари

¹ Buchanan, James M. Demand and Supply of Public Goods, Rand McNally, 1968.

на дві протилежні групи – чисто приватні та чисто публічні (з акцентом на шляхи їх постачання споживачам)².

Виходячи з такої концепції, мова піде про пошук відповіді на питання щодо оптимальних каналів отримання певних товарів індивідуумом: або через централізоване постачання, яке забезпечується державою, або за допомогою ринкових інституцій. За словами самого Дж. Бьюкенена, до наукових пошуків у зазначеному напрямку його спонукали книга К. Вікселля «Дослідження з теорії фінансів» (1839) та роботи безпосереднього викладача, професора Чиказького університету Ф. Найта³. Зазначимо, що саме представники Чиказької школи економіки відомі як прихильники жорстких обмежень експансії з боку держави, що віддають перевагу силам ринку та конкуренції.

Поряд із зазначеними вище постулатами щодо вибору каналів постачання окремих товарів, виникає інша складна проблема – обґрунтування необхідності публічного постачання певного товару, що об'єктивно викликає питання щодо рівня відповідальності держави у цьому процесі, а також стосовно порівняльної ефективності обраних каналів постачання.

Порівняння результатів ефективності публічного постачання товарів з іншими альтернативами (так званими ринковими, добровільними каналами) – питання складне та неоднозначне, яке, в першу чергу, на думку Дж. Бьюкенена, повинне орієнтуватися на вибір самого індивідуума. Окрім того, в теорії «публічних товарів» наголошується, що в процесі аналізу важливе місце посідає класифікація товарів та послуг за рівнем «публічності», яка б характеризувалася значним рівнем незалежності від параметрів організації, що їх посачують на ринок.

Втім підкреслимо, що навіть самі послідовники досліджуваної теорії визнають, що створити таку класифікацію вкрай важко, оскільки характеристики організацій, що постачають товари та надають послуги економічним агентам, априорі впливають на фізичні параметри об'єктів постачання.

Незважаючи на такі умовності, Дж. Бьюкененом було запропоновано дві класифікаційні ознаки для усіх товарів та послуг: ступінь неподільності та міра (масштаб) неподільності, які дали можливість поділити їх на п'ять основних груп (рис. 1)⁴.

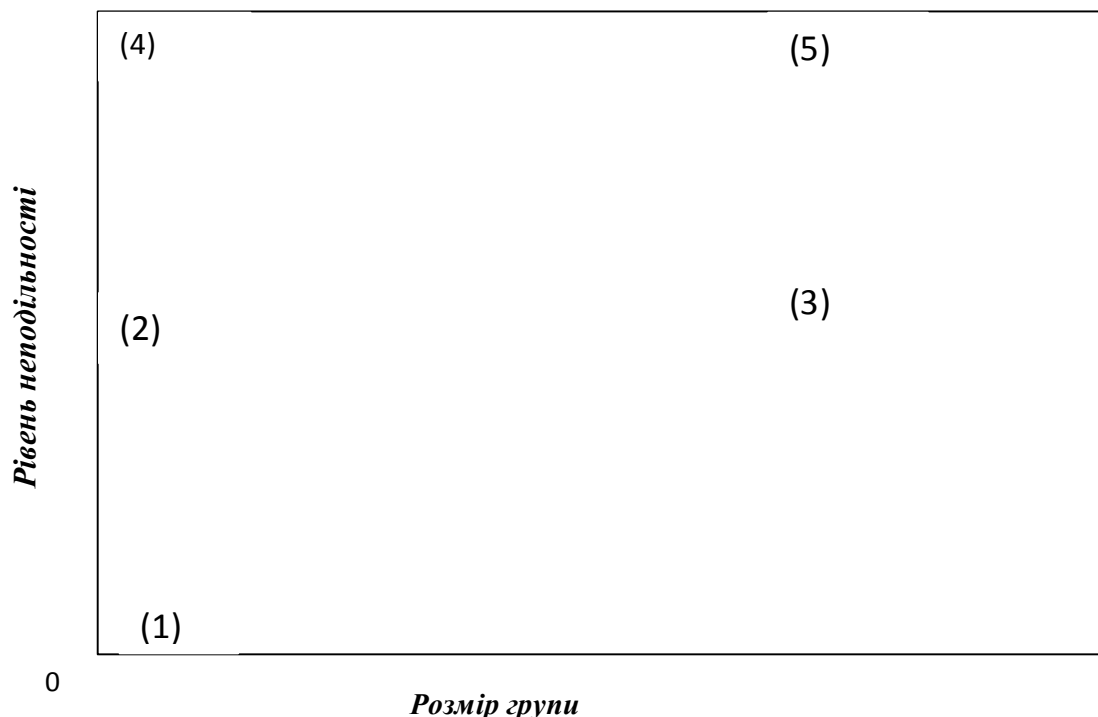

Рис. 1. Класифікація товарів та послуг за рівнем подільності та розміром їх групи
Джерело: складено за [1]

² Samuelson P. Public goods and Subscription TV Correction of the Record// Journal of Law and Economics. – VII, October 1964. P. 81-84.

³ Бьюкенен Дж. М. Сочинения. С. 17.

⁴ Buchanan, James M. Demand and Supply of Public Goods, Rand McNally, 1968 Copyright: Content: © 1999 by Liberty Fund, Inc. Design, art, and coding: © 2001, Liberty Fund, Inc. // www.libertyfund.org. – 5.9.12.

Наведемо всі виділені п'ять груп товарів:

- чисто приватні або повністю неподільні товари та послуги (1);
- частково подільні товари та послуги з взаємодією, обмеженою групами критично малого розміру (2);
- частково подільні товари та послуги з взаємодією, що перевищує групи критично великого розміру (3);
- повністю неподільні товари та послуги, але з взаємодією, обмеженою групою критично малого розміру (4);
- чисто публічні товари (5).

Для більш повного розуміння вказаного поділу слід зупинитися на тих функціях організації, що розглядаються послідовниками теорії «публічних товарів»:

1. Визначення обсягів виробництва – функція бюджетних призначень.
2. Визначення джерел покриття витрат – функція фінансування.
3. Визначення розповсюдження вигод – функція розповсюдження (при цьому зауважимо, що автори теорії обмежуються аналізом саме цієї функції, фактично ігноруючи інші).

Таким чином, в аналізові теоретичних основ необхідності виникнення недержавного пенсійного забезпечення виходитимемо з поняття «публічних товарів» як таких, що розповсюджуються через «колективні» (публічні) канали, при цьому витрати на розподіл дорівнюють нулю, а

проблема ефективності розподілу практично зникає.

Яким чином теорія «публічних товарів» впливає на проблематику паралельного функціонування солідарних пенсійних систем та недержавного пенсійного забезпечення? На наш погляд, такий аналіз необхідно розпочати з допущення, що своєрідна послуга «пенсійне забезпечення» є за певних умов чисто публічним товаром. Фактично це означає, що така послуга існує виключно у вигляді солідарної пенсійної системи, яка «розповсюджується» через публічні канали державою. Дане припущення об'єктивно викликає низку важливих проблем:

1. Які можливості у держави здійснити 100 %-не ефективне забезпечення цією фінансовою послугою населення власної країни?
2. Чи існують витрати при розподілі такого своєрідного «публічного» товару і чи є справедливим їх розподіл серед членів суспільства?
3. Які альтернативні варіанти розповсюдження цієї своєрідної «публічної» фінансової послуги можуть виникнути у разі, якщо буде доведена недостатня ефективність державних каналів розповсюдження?

Для пошуку відповідей на наведені запитання, на наш погляд, необхідно акцентувати увагу на окремих характеристиках солідарного пенсійного забезпечення (Табл. 1).

Таблиця 1

Особливості пенсійного забезпечення як «публічного товару», що розповсюджується державою через солідарну пенсійну систему

№ з.п.	Параметри відповідності	Характеристика
1	Максимальна ефективність забезпечення «публічною» фінансовою послугою	Солідарна система передбачає перерозподіл частини валового внутрішнього продукту від одних категорій населення (економічно активного), до інших – непрацюючих осіб. В таких умовах публічні канали розповсюдження не завжди є високоефективними
2	Витрати при розподілові	В умовах солідарної системи всі витрати на розподіл послуги з пенсійного забезпечення лягають на плечі тих осіб, які здійснюють поточні внески – тобто на працюючих громадян Солідарна система передбачає формування ресурсів тільки за рахунок працюючих громадян, що створює диспропорції в розподілові за рахунок колективних каналів

Джерело: систематизовано автором

Таким чином, аналіз Табл. 1 дає можливість стверджувати, що для окремих «публічних» послуг, зокрема, фінансової послуги з пенсійного забезпечення, створені державою канали розповсюдження є не завжди ефективними. На підтвердження цієї тези наведемо думку самого Дж. Бьюкенена стосовно публічних товарів: «Для таких товарів та послуг будь-яка спроба введення споживчих цін виключатиме деяких осіб з доступу, хоча для суспільства не існує реальної вартості такого доступу. З іншого боку, фінансування таких товарів через податкові структури та визначення кількості через процес політичного вибору вводить неефективність іншого роду» [1].

Виходячи з таких позицій, існує чіткий причинно-наслідковий зв'язок між характеристиками фінансової послуги з пенсійного забезпечення та оптимальними каналами її постачання. Формалізовано його можна зобразити наступним чином (Рис. 2).

Як видно з Рис. 2, існують вагомі причини для функціонування комбінованих систем пенсійного забезпечення:

- на рівні держави, яка повинна забезпечити: по-перше, мінімальний рівень пенсійного забезпечення для всіх громадян; по-друге, максимально ефективний процес надання цього виду фінансових послуг для населення власної країни;
- на рівні приватних фінансових інститутів, які забезпечують додатковий розподіл вказаної фінансової послуги.

Разом з тим зазначимо, що, незважаючи на беззаперечну цінність головних постулатів теорії «публічних товарів» для вияснення причин появи альтернативних систем пенсійного забез-

печення, це не дає змоги аналізувати процес споживання цієї фінансової послуги, оскільки зосереджується, в першу чергу, на проблемах розподілу товарів та послуг. про те, вказаний аспект аналізується в роботах відомого економіста Г. Беккера, що отримав Нобелівську премію в галузі економіки у 1992 році.

У своїх роботах американський економіст досліджував поведінку домогосподарств (сімей) як виробників та споживачів різноманітних товарів та послуг [4-8]. В контексті виникнення попиту на послуги фінансових інститутів, які надають послуги з пенсійного забезпечення, звернемо увагу на наступні положення робіт Г. Беккера:

1. Сім'я, на відміну від існуючих на той час положень, почала розглядатися як єдина виробнича одиниця, що складається з кількох осіб, які приймають економічні рішення та виробляють т. з. «спільну корисність» завдяки використанню ресурсів, часу, вмінь та знань, які є у окремих членів сім'ї.

2. В більшості сімей виникає проблема «перерозподілу» в часі доходів між її членами та «солідарності» представників різних поколінь. Вона, на думку Г. Беккера, може вирішуватися через реалізацію кількох альтернатив: або через своєрідні «інвестиції» батьків у своїх дітей (освіта, творчість і т.п.) та спадщину; або через перерозподіл бюджету на користь непрацюючих членів домогосподарства.

Зазначимо, що дослідник виділяє можливість збільшення «батьківських» інвестицій у своїх дітей в обмін на зобов'язан-

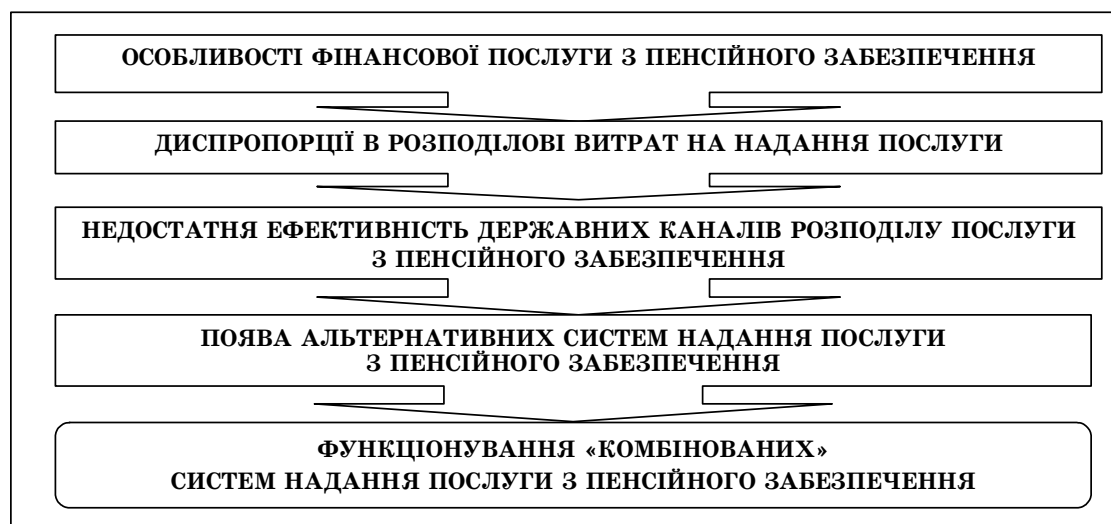

Рис. 2. Причини появи альтернативних каналів постачання послуги з «пенсійного забезпечення»

Джерело: складено автором

ня підтримувати їх у старості, проте зауважує, що формалізувати та юридично закріпити такі зобов'язання фактично неможливо, хоча, як певну форму такого закріплення можна розглядати норми Сімейного кодексу, які встановлюють обов'язкову відповідальність батьків за неповнолітніх дітей, та дітей за батьків похилого віку.

Таким чином, поєднання соціологічних та економічних аспектів вказаної теорії дає можливість стверджувати, що «солідарність» представників різних поколінь однієї сім'ї разом з іншими об'єктивними та суб'єктивними факторами створюють об'єктивні передумови для виникнення попиту на послугу з пенсійного забезпечення. Зазначимо, що оскільки мова йде про працюючих членів домогосподарства, які реалізують в економіці фактори виробництва, цей попит є платоспроможним. На наш погляд, необхідно звернути увагу ще на один аспект виникнення платоспроможного попиту на послугу з пенсійного забезпечення – з боку роботодавців, які намагаються таким чином оптимізувати свої відносини з найманими працівниками та забезпечити їм т. з. соціальний пакет.

Якщо аналізувати суто економічні теорії, що пояснюють формування попиту на послуги з недержавного пенсійного забезпечення, безперечно слід розглянути генезис макроекономічних концепцій споживання та інвестицій, відліком для яких є роботи Дж. Кейнса. Формалізовано, розвиток цього напрямку фінансової науки можна розбити на наступні етапи:

1-й етап. Поява кейнсіанської теорії споживання та інвестицій, яка виходила з того, що зі зростанням доходів люди намагаються збільшити власні заощадження, які, окрім всього, є результатом дії суб'єктивних (звички, світогляд і т.п.), а не об'єктивних факторів.

2-й етап. Публікація у 1946 році Саймоном Кузнецом результатів власних досліджень з економічної динаміки в США за період з 1869 по 1940 р., які протирічать постулатам кейнсіанської моделі.

3-й етап. Поява та розвиток робіт, які тим чи іншим чином пояснювали невідповідність між результатами, що отримані Дж. Кейнсом та С. Кузнецом, серед яких, насамперед, слід виділити теорію перманентного доходу М. Фрідмана [13] та теорію життєвого циклу Ф. Модільяні [9-12].

Проаналізуємо підходи двох останніх авторів з точки зору передумов для виникнення та функціонування недержавних пенсійних фондів. Зокрема, М. Фрідман вказував, що індивідууми протягом свого життя намагаються дотримуватися середнього рівня споживання і, відповідно, орієнтуються на стабільний рівень власних доходів. Виходячи з цього, інвестиції розглядаються як з позиції відкладеного споживання, так і з погляду формування портфеля майна суб'єктів, які здатні приносити прибуток. Портфель активів індивідууми оптимізують, виходячи як із формальних, так і із суб'єктивних уявлень про ризик і прибутковість.

В теорії життєвого циклу передбачається, що кожен суб'єкт намагається скоригувати своє споживання таким чином, щоб забезпечити його приблизно однаковий рівень протягом тривалого періоду часу. У період найвищої власної економічної активності індивідууми намагаються зробити заощадження, щоб уникнути зниження споживання в старості, коли економічна активність знижується.

Якщо трансформувати виділені позиції теорій Ф. Модільяні та М. Фрідмана на послуги недержавного пенсійного забезпечення, можна говорити про наступний логічний зв'язок (Рис. 3).

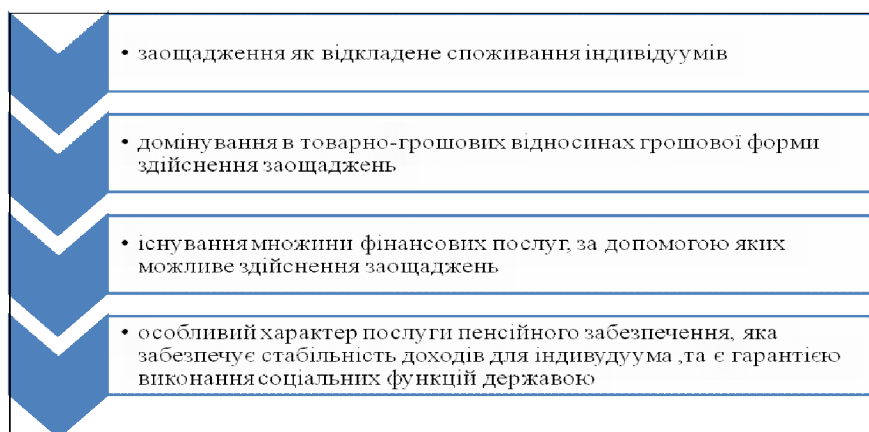

Рис. 3. Вплив «відкладеного споживання» на появу послуги з недержавного пенсійного забезпечення

Джерело: складено автором

Підсумовуючи аналіз теоретичних концепцій, що визначають появу та виникнення послуг недержавних пенсійних фондів, зазначимо наступне:

1. Економічні проблеми, що стоять як перед суспільством, так і перед окремими суб'єктами, пов'язані із забезпеченням людей похилого віку та мають об'єктивний характер і потребують наукового обґрунтування з погляду оптимальних механізмів надання таких специфічних послуг.

2. Канали розповсюдження будь-яких товарів та послуг визначаються їх характеристиками, зокрема, здатністю бути ефективно розподіленими за рахунок використання альтернативних каналів – публічних та приватних. З цього погляду, послуга з недержавного пенсійного забезпечення об'єктивно не може бути ефективно розподілена за рахунок тільки публічних каналів (солідарної системи пенсійного забезпечення), а вимагає паралельного функціонування як колективних, так і приватних схем розповсюдження серед населення.

3. Важливим фактором появи недержавних пенсійних фондів є принцип «солідарності» представників різних поколінь одного домогосподарства, який передбачає, що батьки повинні «інвестувати» в своїх дітей, які в майбутньому забезпечать їхню старість. Проте, неможливість формалізації такого типу угод вимагає від батьків створення заощаджень, які будуть використані ними в старості.

4. Аналіз заощаджень як відкладеного споживання дає можливість виділити ще кілька передумов для виникнення недержавних пенсійних фондів, пов'язаних, в першу чергу, з необхідністю здійснення заощаджень для підтримання стабільного рівня доходів протягом всього періоду життя та інвестування їх у прибуткові активи. Виходячи з цих позицій можна стверджувати, що недержавне пенсійне забезпечення є особливою формою заощаджень, які дають можливість, з одного боку, задовольнити інтереси індивідуумів, з іншого – забезпечити соціальну функцію держави.

Головним підсумком вказаних робіт є висновок про об'єктивний характер послуги з недержавного пенсійного забезпечення, існування стійкого платоспроможного попиту на них з боку різних категорій громадян.

ЛІТЕРАТУРА

1. Buchanan, James M. Demand and Supply of Public Goods, Rand McNally, 1968 Copyright: Content: © 1999 by Liberty Fund, Inc. Design, art, and coding: © 2001, Liberty Fund, Inc. // www.libertyfund.org.

2. Samuelson P. Public goods and Subscription TV Correction of the Record // Journal of Law and Economics. – VII, October 1964. P. 81-84.

3. Бьюкенен Дж. М. - Сочинения. С. 17.

4. Беккер Г. Теория распределения времени // США: Экономика, политика, идеология. 1996. № 1-2.

5. Лауреаты Нобелевской премии по экономике: автобиографии, лекции, комментарии. Т. 2. 1983?1996. — СПб.: Наука, 2009. — С. 231?256.

6. Becker, Gary S. The economic way of looking at life / Nobel Lecture, December 9, 1992/ <http://nobelprize.org>.

7. Becker, Gary S. and Murphy, Kevin M., (1988) «The Family and the State,» Journal of Law and Economics 3 1: 1 - 18.

8. Becker, Gary S., Murphy, Kevin M., and Tamura, Robert, (1990) «Human Capital, Fertility, and Economic Growth,» Journal of Political Economy 98: S12 - 37.

9. Modigliani F. and Muralidhar A. S. A taxonomy of pension reform issues: the case of social security No. 4065 March 1999- 24p. – p.4.

10. Modigliani. F. The Life Cycle Hypothesis of Saving, the Demand for Wealth and the Supply of Capital,» Social Research, Volume 33, No. 2, Summer 1966.

11. Modigliani. F., Sterling A. Determinants of Private Saving with Special Reference to the Role of Social Security - Cross-country Tests / in F. Modigliani and R. Hemming, eds., The Determinants of National Saving and Wealth, St. Martins Press, New York, 1983, pp. 24-55./ <http://ideas.repec.org>

12. Modigliani. F. Life cycle, individual thrift and the wealth of nations / Nobel Lecture/ <http://nobelprize.org>.

13. Friedman M. A Theory of the Consumption Function. N.J., 1957. P. 226.